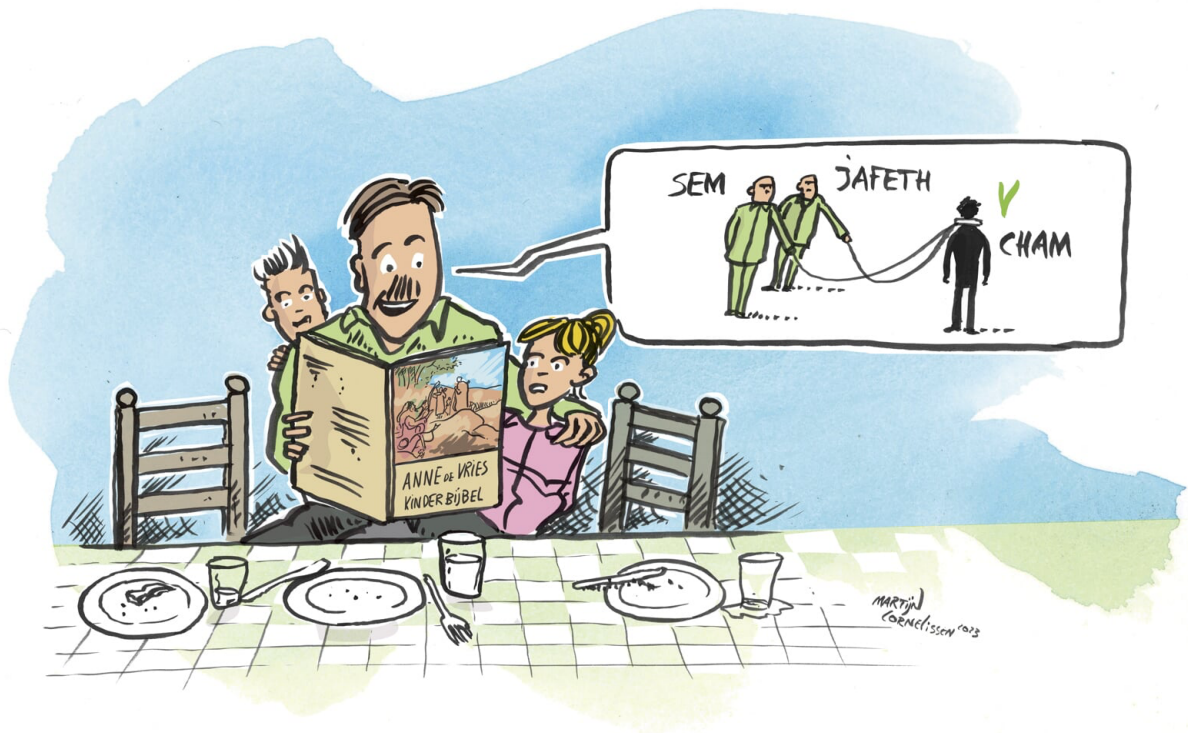

De vloek van Cham: hoe een giftige theorie tot op vandaag wordt doorverteld aan kinderen

Hoewel veel kinderbijbels het verhaal over de vervloeking door Noach overslaan, duikt de klassieke Cham-theorie toch op allerlei plekken op. beeld Martijn Cornelissen

Achtergrond

Zwarte mensen stammen af van de vervloekte Cham, en zijn daarom veroordeeld tot slavernij. Deze onzinnige Bijbeluitleg ijlt nog altijd na, ontdekte het Nederlands Dagblad. 'Als iets wordt herhaald en herhaald, gaat het vanzelf in het collectieve geheugen zitten.'

Amersfoort

'Toen kwamen er voetstappen aan. Er klonk een spottende lach. Een grote, donkere man kwam voor de open deur van de tent staan en keek naar de slapende Noach. Het was Cham. Hij lachte om zijn vader en bespote hem.'

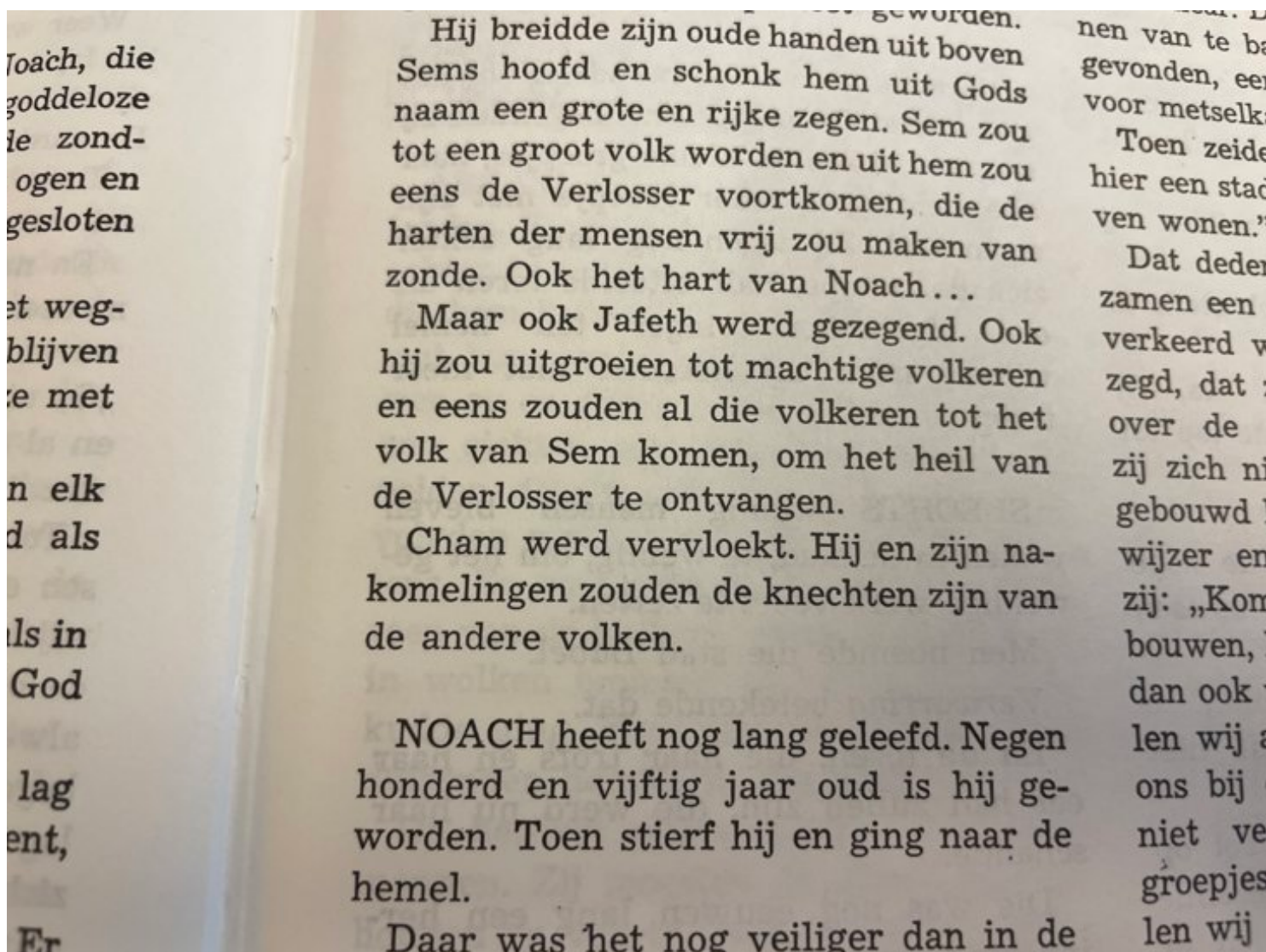
Zo vertelt de bekende kinderboekenschrijver Anne de Vries (1904-1964) het verhaal over Noach en zijn zonen in zijn Groot vertelboek voor de Bijbelse geschiedenis. Even later vertelt hij over de zegen voor Chams broers, Sem en Jafeth. Het nageslacht van Jafeth zou later 'ook het heil van de verlosser ontvangen'. En Cham? 'Cham werd vervloekt. Hij en zijn nakomelingen zouden de knechten zijn van de andere volken.' De citaten komen uit de uitgave van 2003. In de allereerste druk (1939) stond er nog 'slaven' in plaats van knechten.

Tekst loopt door onder de advertentie

Met de kennis van slavernijgeschiedenis is het een nogal ongemakkelijke passage. De beschrijving van Anne de Vries bevat elementen van de zogeheten Cham-theologie, die berust op een zeer omstreden uitleg van een passage uit de Bijbel (Genesis 9 en 10). Noach zegent daar Sem en Jafeth, maar spreekt een vloek uit over Kanaän, de zoon van Cham (niet over Cham zelf dus). In de traditie is die vloek betrokken op álle nakomelingen van Cham, en daarbij werd beweerd dat het vooral om de zwarte Afrikanen zou gaan. De Europeanen, die de tekst gebruikten voor het goedpraten van slavernij, zouden op hun beurt afstammen van Jafeth.

De kinderbijbel van Anne de Vries is in Nederland zeer veel verkocht en voorgelezen, weet Jacques Dane van het Onderwijsmuseum. Ook werd hij in allerlei talen vertaald. De invloed is daarmee groot te noemen, al is het moeilijk vast te stellen wat precies is doorgedrongen tot de vele kinderen die dit verhaal hoorden, tekent de historicus aan. Wel is duidelijk dat Anne de Vries niet de enige is die Cham-theologie in zijn kinderbijbel verwerkte.

Lees verder onder de afbeelding.

Passage uit de kinderbijbel van Anne de Vries. - beeld nd

Het *Nederlands Dagblad* dook - met de herdenking van 150 jaar afschaffing slavernij op komst - in de wereld van kinderbijbels en onderwijsmethoden. Hoewel veel kinderbijbels het verhaal over de vervloeking door Noach overslaan, duikt de klassieke Cham-theorie toch op allerlei plekken op. In de 19e en het begin van de 20e eeuw is ze te vinden in zowel protestantse als katholieke boeken voor kinderen.

Zo schrijft J.H. Gunning J.Hz (een zoon van de bekende theoloog dr. J.H. Gunning) in 1894 in zijn Bijbel voor kinderen: 'Aan Cham daarentegen werden slavernij en dienstbaarheid toegezegd, en de geschiedenis heeft deze uitspraken ten volle bevestigd. Van Cham zijn onder anderen ook de negers afkomstig, die tot op den huidige dag in Afrika den vloek der slavernij moeten dragen, al begint ook, Goddank! onder hen het Evangelie zijn vrijmakenden invloed te doen bespeuren.'

Vanuit katholieke hoek verschijnt in 1923 de *Kleine Bijbelsche Geschiedenis* voor school en thuis van pastoor H.H. Stroy. Hij schrijft: 'Op het nageslacht van Cham, de onbeschaafde volken van 't zwarte werelddeel, heeft door alle eeuwen de vloek van Noë gerust.' En een methode van de katholieke onderwijsuitgeverij Malmberg tekent in 1925 ditzelfde standpunt op: 'De kinderen van Cham werden veroordeeld om slaven te zijn. (...) Uit den stam van Sem werd de Verlosser geboren. De kinderen van Jafet werden de Christenvolken van Europa. En die van Cham zijn de arme negers van Afrika.'

misplaatste uitleg

Er waren ook al in de 19e en 20e eeuw schrijvers die afstand namen van deze theorie. De hervormde dominee Adriaan Loeff schreef al in 1887 in zijn Bijbel voor de jeugd: 'Gansch ten onrechte heeft men met een beroep op den vloek, over Kanaän uitgesproken, den schandelijken slavenhandel en het kwaad, daardoor den Negers van Afrika aangedaan, trachten te verdedigen.' Ook in wetenschappelijke kringen toonden theologen aan dat de gedachte berust op een misplaatste uitleg van de Bijbel. Maar desondanks, zo ontdekte het *Nederlands Dagblad*, klonk de echo van de Cham-theorie nog lang na - tot op de dag van vandaag.

'Dat wij de Bijbel hebben en 's zondags naar de kerk mogen gaan, is een gevolg van de zegen van Jafeth.'

Met name in orthodox-protestantse en reformatorische boeken is de gedachte nog na de Tweede Wereldoorlog te vinden. Zo schrijft de protestants-christelijke leraar en kinderboekenschrijver Piet de Rover in de jaren veertig dat de vloek op Chams nakomelingen tot op de huidige dag gevolgen heeft: 'Sems kinderen hebben de Kanaänieten uit moeten roeien, de Egyptenaars zijn ondergegaan en tot op de huidige dag zijn de nakomelingen van Cham dienstknechten van Jafeth' (Naar 't Heilig Blad, 3e druk 1949).

Theoloog Willem van der Meiden, die promoveerde op onderzoek naar kinderbijbels in Nederland, verbaast zich over de tekst. 'Voor zover ik weet was De Rover een niet al te dogmatische kinderboekenschrijver', reageert hij. 'Hij schreef het boek vooral om onderwijzers toe te rusten, dus dat zal wel enige invloed hebben gehad op de verspreiding.'

Een boek dat wel zeer veel is verspreid, weet Van der Meiden, is de kinderbijbel van Joh. Vreugdenhil. 'In behoudende reformatorische kringen is dit dé kinderbijbel.' Vreugdenhils Bijbelse Geschiedenis wordt ook nog steeds nieuw uitgegeven en verkocht. Er zijn in de loop der jaren wel taalkundige veranderingen doorgevoerd, maar in de nieuwste versie uit 2015 staat nog altijd: 'Die vloek rust nog op de kinderen van Cham. Jarenlang zijn zij de slaven geweest van de kinderen van Sem en Jafeth.' Verderop, als Vreugdenhil vertelt over de zegen van Jafeth, verwerkt hij de afstammingstheorie: 'Wij, Nederlanders, zijn kinderen van Jafeth. Dat wij de Bijbel hebben en 's zondags naar de kerk mogen gaan, is een gevolg van die zegen.'

Lees verder onder de afbeelding.

De torenbouw van Babe

Noach bekendgemaakt. Noach werd heel boos op Cham, maar hij was ook verdrietig omdat Cham zo gespot had. Hij sprak de vloek over Cham uit. Hij zei: 'Vervloekt zij Kanaän, een knecht der knechten zij hij zijn broederen.'

Kanaän was een zoon van Cham. Die vloek rust nog op de kinderen van Cham. Jarenlang zijn zij de slaven geweest van de kinderen van Sem en Jafeth.

Sem en Jafeth werden gezegend. Hoor maar: 'Gezegend zij de Heere, de God van Sem, en Kanaän zij hem een knecht.'

Noach zegt niet: 'Gezegend zij Sem', maar: 'Gezegend zij de Heere, de God van Sem.'

De Heere maakte daar aan Noach bekend, dat uit het geslacht van Sem de Heere Jezus eenmaal voort zou komen. De kinderen van Cham zouden de

knechte
ren van

Ook Ja
het uit c
Jafeth
en Kan

Weet
lander
wij de
naar d
van di

In de
vertel
gebor

O, n
Vraag

Er wa
gewe

en methoden. Hij schreef recent een boek over het gebruik van het woord 'neger' in de Nederlandse geschiedenis. Eerder deed hij onderzoek naar de hardnekkige doorwerking van antisemitische voorstellingen in kinderboeken. 'Je ziet in kinderbijbels dat allerlei elementen aan het verhaal worden toegevoegd die leven in het hoofd van de schrijver', zegt hij. 'Je leest in al die kinderbijbels ook dat Cham zijn vader bespote, maar daarover staat niets in het originele verhaal. Er staat alleen dat hij het 'vertelde' aan zijn broers.'

Mensen redeneren verhalen naar zichzelf toe, analyseert Sanders, en vaak is dat gebeurd door witte mannen. 'Dan zie je dat Cham donker wordt, en gaat spotten. Als dat maar wordt herhaald en herhaald, gaat het vanzelf in het collectieve geheugen zitten.' Hij ziet een parallel met antisemitisme. 'In de 18e eeuw is het een thema in de literatuur dat Joden op de grond spugen als ze de naam van Jezus horen. In de eeuwen daarna verdwijnt dat grotendeels, maar in 1995 kwam het weer terug in een kinderboek. Het was kennelijk een cliché geworden dat toch voortleefde.'

Martijn Stoutjesdijk, slavernij-onderzoeker aan de Protestantse Theologische Universiteit, schreef onlangs een artikel over de Cham-theologie in het Nederlandse slavernijdebat in het verleden. Hij wijst erop dat die theologie uit een paar onderdelen bestaat die elkaar versterken (zoals de relatie tussen de vloek en slavernij, de afstammingstheorie, en het feit dat de vloek op alle vermeende nakomelingen van Cham wordt toegepast). Hij stelt vast dat de diverse kinderbijbels elementen van die Cham-theologie onkritisch reproduceren. 'Als je alles bij elkaar neemt, dan zijn alle onderdelen aanwezig. Het kan haast niet anders dan dat die ideeën dus nog ergens hun weg vinden. Ik mis de reflectie op dit vraagstuk en de negatieve rol die kerk en geloof hierbij hebben gespeeld.'

verouderde methode

In het onderwijs werkte de Cham-theologie door in de methode Namen en Feiten. Deze methode werd sinds 1957 uitgegeven door Dijkstra uit Zeist. Dat was een grote uitgever met een breed bereik in het onderwijs, vertelt Jacques Dane van het Onderwijsmuseum. De methode is ook uitgegeven onder de titel Naam en Feit. In die versie werd de NBG-bijbelvertaling van 1951 gebruikt in plaats van de Statenvertaling. Zo had de methode een breed bereik in het onderwijs. Nadat Dijkstra stopte met de uitgave van de methode nam een Zeeuws redactiebureau dit over voor het reformatorisch onderwijs, terwijl De Vuurbaak in Barneveld Naam en Feit nog eens uitgaf voor het gereformeerd onderwijs.

Waar in de oude versie van Namen en Feiten nog wordt gesproken over 'de negers' als afstammelingen van Cham, staat in de nieuwe versie dat zij zijn gaan wonen in 'Afrika en Azië'.

De methode was intussen flink verouderd, maar in 2020 ontstond op de reformatorische Eben-Haëzerschool in Oud-Beijerland het idee voor een opfrisbeurt. Oude woorden werden vervangen, de lay-out ging op de schop, en bij elk hoofdstuk werd een toepassingsvraag

bedacht. Bij Driestar educatief, de organisatie die de methode distribueert, werd meegelezen. Waar in de oude versie van Namen en Feiten nog wordt gesproken over 'de negers' als afstammelingen van Cham, staat in de nieuwe versie dat zij zijn gaan wonen in 'Afrika en Azië'. Wel moeten leerlingen nog steeds opzoeken wat de vloek van Cham inhoudt, waarbij het juiste antwoord is dat zijn nakomelingen die van Sem en Jafeth zouden dienen.

Driestar-bestuurder Jan Kloosterman laat weten dat deze vragen opnieuw zullen worden bekeken bij de eerstvolgende herziening. Hij weet zeker dat bij de laatste revisie niet is bedoeld om een mogelijke relatie tussen slavernij en bepaalde bevolkingsgroepen te laten staan. 'Het gesprek is daar toen expliciet over gegaan. Je hoeft die relatie er ook niet in te lezen. Maar ik begrijp dat deze vragen ook andere gedachten kunnen oproepen. Daar moeten wij dan eerlijk op reflecteren.'

Tekst loopt door onder de advertentie

Dat het ook anders in een methode terecht kan komen, bewijst de eveneens actuele bijbelse geschiedenis methode Leer het Woord, ook bedoeld voor het orthodox-protestants en reformatorisch onderwijs. Hierin krijgen docenten de suggestie om met leerlingen de passage over de zegen en de vloek uit Genesis 9 te lezen. Vervolgens meldt de instructie: 'Deze verzen (vervloeking van Cham) zijn vaak misbruikt om de slavernij goed te keuren. Toch was deze vloek niet gericht op een bepaald ras, maar eerder op het Kanaänitische volk.' Vervolgens wordt uitgelegd dat Israël de Kanaänieten verdreef toen het volk in het beloofde land kwam.

collectieve bewustzijn

Slavernij-onderzoeker Martijn Stoutjesdijk hoopt dat docenten met hun leerlingen in gesprek gaan over de giftige geschiedenis van de vloek van Cham. In het verleden werkte hij mee aan een prekenpakket bij Keti Koti, de jaarlijkse herdenking van het slavernijverleden. 'Misschien is het ook wel een goed idee om materiaal te ontwikkelen voor docenten', oppert hij.

Historicus Ewoud Sanders is geen voorstander van het schrappen van passages uit lesmethodes of kinderbijbels. 'Neem het juist wel op, maar laat kinderen teruggaan naar de oorspronkelijke passages en leg uit dat deze interpretatie eeuwenlang een onderbouwing is geweest van slavernij. Als je de teksten helemaal schrapt, snap je de geschiedenis niet meer.' Hij kan zich ook voorstellen dat kinderbijbels daarvoor worden voorzien van kaders.

Stoutjesdijk maakt onderscheid tussen lesmethodes en kinderbijbels. 'De school is een uitgelezen plek om te reflecteren op dit thema. Maar kinderbijbels worden meestal door ouders thuis voorgelezen. Ik heb zelf ook twee kleine kinderen, en die teksten ga je

doorgaans niet kritisch met hen bespreken. Kinderbijbels dragen bij aan het collectieve bewustzijn, daarin moet je de Cham-theologie niet willen reproduceren.'

De Cham-theologie gaat terug op een interpretatie van de hoofdstukken Genesis 9 en 10 in de Bijbel. In Genesis 9 spreekt Noach een zegen uit over zijn zonen Sem en Jafeth, en een vloek over zijn kleinzoon Kanaän, zoon van Cham. In hoofdstuk 10 wordt vervolgens verteld wie de zonen zijn van Sem, Cham en Jafeth (de Nieuwe Bijbelvertaling schrijft Jafet, zonder h, maar omdat in alle geciteerde werken zijn naam is gespeld als Jafeth, is dat ook in dit artikel consequent gedaan).

Paul Sanders, universitair docent Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit, verdiepte zich de afgelopen periode vanwege een groot slavernij-onderzoek in wetenschappelijke literatuur over Genesis 9 en 10. 'Ik denk dat de vloek in Genesis 9 is bedoeld als een scherpe veroordeling, maar die verschuift direct naar Kanaän. Niet al Chams nakomelingen zouden eronder lijden. Dat past in het bredere beeld van het Oude Testament, want de Kanaänieten vormen een directe bedreiging voor Israël.'

Volgens Genesis 10 was Kus een van de andere zonen van Cham. Sanders: 'Kus wordt vaak gezien als de stamvader van zwarte Afrikanen ten zuiden van Egypte. Maar opvallend genoeg wordt in Genesis 9 niet Kus maar alleen Kanaän vervloekt.'

Ook Mart-Jan Paul, hoogleraar Oude Testament aan de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven, ziet dat het om een lokale kwestie draait. 'Zelfs hoofdstuk 10, dat beschrijft waar iedereen naartoe is gegaan, is gericht op Kanaän. Hij is de enige bij wie grenzen worden aangegeven.' Later is volgens hem de 'wonderlijke opvatting' ontstaan dat de vloek van Cham gelijkgesteld moet worden met zwarte mensen. 'Maar ook door opgravingen weten we dat de beschreven volken helemaal niet zo donker waren.'

En hoe zit het met de theorie dat de nakomelingen van Sem, Cham en Jafeth zijn gaan wonen in respectievelijk Azië, Afrika en Europa? Een probleem daarbij is dat alleen gebieden rond het Midden-Oosten beschreven staan, en bijvoorbeeld Amerika en het Verre Oosten buiten beeld zijn. Hoewel hij het zelf niet letterlijk leest, denkt Sanders wel dat Genesis 9 en 10 duidelijk willen maken dat de hele wereldbevolking afstamt van Noach. Maar problematisch is die indeling wel. 'Juist als je het letterlijk wilt lezen, roept de tekst ongelooflijk veel vragen op', zegt hij.

'Er is op basis van de beschrijving best iets voor te zeggen dat je nakomelingen van Cham meer richting Afrika en die van Jafeth meer richting Europa lokaliseert', reageert Paul. 'Je moet dan wel accepteren dat niet de hele wereldbevolking staat beschreven. In de literatuur worden ook de indianen wel nakomelingen van Cham genoemd, maar dat is extrapolatie. Het is in ieder geval een stuk ingewikkelder dan de simplistische opvatting die is gebruikt in de slavenhandel.'

In het kader van de herdenking van 150 jaar afschaffing slavernij onderzocht het Nederlands Dagblad hoe de Cham-theologie is doorverteld aan kinderen. Daarvoor zijn enkele tientallen kinderbijbels en onderwijsmethoden geraadpleegd uit met name de 20e en 21e eeuw. Een bijdrage aan deze zoektocht werd geleverd door historicus Jacques Dane van het Onderwijsmuseum, en door theoloog Willem van der Meiden die in 2009 promoveerde op de geschiedenis van de kinderbijbel in Nederland. Lang niet alle kinderbijbels en methoden bevatten sporen van de Cham-theologie. De meeste slaan het verhaal over de vervloeking over. Dit artikel richt zich vooral op de methoden en kinderbijbels waar de echo van de Cham-theologie nog wél klinkt. Aan uitgevers van recente kinderbijbels en methoden is een reactie gevraagd. Die zijn verwerkt in het artikel. Uitgever Den Hertog, die in 2015 de kinderbijbel van Joh. Vreugdenhil opnieuw uitbracht, is zowel per mail als telefonisch benaderd om te reageren. Daarin gaf het Nederlands Dagblad aan dat er nog een week tijd was tot de deadline. De uitgever liet echter weten hier 'helaas geen tijd' voor te hebben.

Sporen van de Cham-theologie kwam het Nederlands Dagblad ook tegen in recente preken of preekaantekeningen op internet. Omdat het journalistieke onderzoek zich richtte op kinderbijbels en het onderwijs, zijn de betreffende predikanten niet benaderd en zijn preken in het artikel buiten beschouwing gelaten. Wel bevestigt dit de conclusie dat de Cham-theologie nog altijd in de hoofden van mensen zit.